

Kuźmicki, Jarosław

Integrujący charakter psalmu responsoryjnego w Liturgii Słowa

Studia Teologiczne 20, 295-307

2002

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. JAROSŁAW KUŹMICKI

INTEGRUJĄCY CHARAKTER PSALMU RESPONSORYJNEGO W LITURGII SŁOWA

Treść: Wstęp. I. Integrująca funkcja psalmu responsoryjnego osiągnięta przez dobór jego treści. II. Integrująca funkcja psalmu responsoryjnego osiągnięta przez jego wartości muzyczne. Zakończenie

Wstęp

Psalm jest najstarszym i jednym z najważniejszych śpiewów liturgii chrześcijańskiej¹. Pełni w liturgii szereg ważnych funkcji, które do końca nie zostały jeszcze zbadane.

Podjmując zagadnienie integrującej roli psalmu responsoryjnego w Liturgii Słowa, nie mam zamiaru formułowania odkrywczych stwierdzeń. Chodzi tu o całościowe spojrzenie na integrującą rolę psalmu responsoryjnego, ujawniającą się w kilku szczegółowych aspektach. Taka refleksja wydaje się być potrzebna, ponieważ szczupłość wymiarów psalmu responsoryjnego w stosunku do całej Liturgii Słowa raczej przysłania jego integrujące znaczenie.

Obecnie, w odnowionej liturgii, funkcja integrująca psalmu responsoryjnego została uwydatniona dzięki licznym zabiegom liturgistów i muzyków.

Niniejszy artykuł jest próbą ukazania oddziaływania integracyjnego psalmu responsoryjnego na wspólnotę wiernych poprzez treść (I) oraz strukturalne elementy muzyczne (II).

¹ Por. B. N a d o l s k i, *Liturgika*, t. IV, Poznań 1992, s. 142.

I. Integrująca funkcja psalmu responsoryjnego osiągana przez dobór jego treści

Jednoczącego charakteru psalmu responsoryjnego należy najpierw upatrywać w jego warstwie treściowej.

Zbiór psalmów responsoryjnych, używanych obecnie w liturgii jest zaczerpnięty zasadniczo z Księgi Psalmów, a także z innych ksiąg Biblii (1 Kor 29; Tb 13; Jon2; Iz 12; Jr 31; Dn 3; Łk 1)². Ze względu jednak na większościowe proporcje, koncentrujemy się w niniejszych rozważaniach na Księdze Psalmów.

Psalteria starotestamentalna przez swą treść pełniła funkcję integrującą w życiu kultowym synagogi. Wspominanie i powracanie bowiem do wydarzeń historycznych narodu takich jak, jego zwycięstwa³, poniesione klęski⁴, było jedną z form konsolidacji grupowej.

Powracanie pamięcią do owych wydarzeń miało znaczenie jeszcze bardziej zasadnicze, służyło bowiem umocnieniu i pogłębieniu Przymierza Izraela z Bogiem. Wyrazem kultycznym tej pogłębiającej się świadomości stawała się modlitwa hymnicznego uwielbienia Boga⁵, dziękczynienia⁶, ufności⁷. Powyższe formy modlitwy, zawartej w Psalmach obok składanych ofiar, były dla wspólnoty zgromadzonej w świątyni jednym z podstawowych elementów integrujących.

W historii liturgii chrześcijańskiej funkcja integrująca psalmu responsoryjnego znajdowała coraz pełniejszy wyraz. Już dawny psalm responsoryjny jako tzw. Graduał, pełniąc funkcję łącznika między czytaniem a orędziem ewangelicznym uwydatniał główną myśl Liturgii Słowa, a zwłaszcza pierwszego czytania, po którym następował. W kierunku intensyfikacji tej funkcji poszły niewątpliwie prace w ramach odnowy liturgii po II Soborze Watykańskim. Służyła temu celowi między innymi zasada harmonizacji perykop⁸, którą posłużono się

² Por. Lekcjonarz mszalny, t. V., Poznań-Warszawa 1975, ss. 330. 63. 121. 194. 73. 348. 133; Lekcjonarz mszalny, t. II, Poznań – Warszawa 1973, ss. 240. 243; Lekcjonarz mszalny, t. IV Poznań – Warszawa 1975, ss. 267. 299. 303. 246. 144.

³ Por. Ps 44; 46; 48; 116; 118; 135; 136.

⁴ Por. Ps 30; 31; 35; 60; 69; 70; 74; 78; 79; 89.

⁵ Por. Ps 19; 29; 65; 105; 111; 113; 115; 117; 135; 136; 145; 146; 148; 149; 150.

⁶ Por. Ps 18; 28; 30; 34; 92; 100; 107; 118; 138.

⁷ Por. Ps 4; 16; 27; 115; 121; 125.

⁸ Por. B. N a d o l s k i, dz. cyt., s. 140. Cały cykl czytań mszalnych zamknięto w przypadku dni powszednich w układ dwuletni z tą samą Ewangelią na każdy dzień. W niedziele i uroczystości dobór czytań i Ewangelii rozłożono w układzie trzyletnim. Zasa-

w doborze czytań i samego psalmu responsoryjnego. I tak psalmy zamieszczone w lekcjonarzach mszalnych połączono ściśle z czytaniem. To też dzisiaj konkretna treść psalmu responsoryjnego zależy od czytań.⁹ Intensyfikacji funkcji psalmu responsoryjnego jako łącznika w Liturgii Słowa służyła też zmiana struktury psalmu z wersyfikacyjnej na zwrotkową, dokonana po Vaticanum II. Tak więc we współczesnej tradycji muzycznej, elementami psalmu responsoryjnego są:

- 1) Refren zwany responsem,
- 2) Zwrotka psalmu, złożona z dwóch wersetów, z których każdy posiada następującą budowę: tenor (niekiedy z fleksją) + mediatio (kadencja środkowa) + tenor + terminatio (kadencja końcowa).¹⁰

Aby unaocznić owe zmiany posłużymy się przykładem. Ilustracją dla naszych dalszych rozważań niech będzie I czytanie, psalm responsoryjny oraz Ewangelia z wtorku V tygodnia zwykłego, roku C¹¹. Pierwsze czytanie mszalne jest wyjęte z Księgi Rodzaju 1, 20-2, 4a, i zawiera opis piątego i szóstego dnia stworzenia oraz opis odpoczynku w dniu siódmym. Mówi o stworzeniu istot żywych wodnych i naziemnych. Następnie przedstawia akt stwórczy Boga w odniesieniu do człowieka. Aktowi stworzenia ludzi towarzyszyło błogosławieństwo Boże, by gatunek ludzki się rozmnażał, zaludniał ziemię, czynił ziemię sobie poddaną. Chociaż błogosławieństwo Boże towarzyszyło także istotom żyjącym w wodzie i istotom naziemnym, to tylko do człowieka wypowiedział Bóg słowa – „abyście panowali nad rybami morskimi, nad ptactwem powietrznym i nad każdym gadem i płazem”. W tych bowiem słowach zawiera się istota powołania człowieka, który przewyższa wszelkie byty ziemskie.

Psalm, który następuje po tym czytaniu jest uwielbieniem imienia Pańskiego, za dzieło stworzenia. Oto jego treść:

dzie harmonizacji perykop służyło kilka metod. Metoda kierowania się cytataми zakładała, że gdy w Ewangelii występował cytat ze Starego Testamentu, wówczas pierwsze czytanie zawierało odpowiedni tekst z tym cytatem. Metoda kontrapunktyczna polegała na tym, że wobec zjawiska zamieszczonego w czytaniu ze Starego Testamentu, Pan Jezus zajmował określone stanowisko w Ewangelii. Metoda kontynuacji tematycznej zakładała rozwinięcie i pogłębienie, wyjaśnienie problematyki z pierwszego czytania przez Jezusa, np. Jonasz i nawoływanie Jezusa do pokuty.

⁹ Por. Ogólne wprowadzenie do mszału rzymskiego, nr 36, w: *Mszał rzymski dla diecezji polskich*, Poznań 1986, s.[25].

¹⁰ Por. W. L e w k o w i c z, *Muzyka sakralna*, Warszawa 1961, s. 118nn.; G. Sunol, *Zasady śpiewu gregoriańskiego*, Poznań-Warszawa-Lublin, b. r., s. 40nn.

¹¹ Por. *Lekcjonarz mszalny*, t. III, Poznań – Warszawa 1974, s. 156 nn.

Ref. Jak jest przedziwne imię Twoje Panie.

*Gdy patrzę na Twoje niebo, dzieło palców Twoich,
Na księżyc i gwiazdy, któreś Ty utwierdził,
Czym jest człowiek, że o nim pamiętasz,
Czym syn człowieczy, że troszczysz się o niego?*

Ref. Jak jest przedziwne imię Twoje Panie.

*Uczyliłeś go niewiele mniejszym od aniołów,
Uwieńczyłeś go czią i chwałą,
Obdarzyłeś go władzą nad dziełami rąk Twoich,
Wszystko złożyłeś pod jego stopy.*

Ref. Jak jest przedziwne imię Twoje Panie.

*Owce i bydło wszelakie,
I dzikie zwierzęta,
Ptaki niebieskie i ryby morskie,
Wszystko, co szlaki mórz przemierza.*

Ref. Jak jest przedziwne imię Twoje Panie.¹²

Owo pięciokrotne (1x - psalmista + 4x - lud) zawołanie refrenu psalmowego jeszcze bardziej potęguje wymowę psalmu i jednocześnie uwydatnia główne przesłanie I czytania, tzn. wszechmoc, dobroć i potęgę Boga w dziele stworzenia. Swoje przymioty ukazał Bóg przez to, że wszystko co stworzył było „dobre”. Dobroć szczególna wobec człowieka ujawniła się natomiast w tym, że tylko on otrzymał od Stwórcy specjalne błogosławieństwo, by móc panować nad wszelkim stworzeniem i nim zarządzać. Powtarzanie refrenu - „Jak jest przedziwne Imię Twoje Panie” pozwala na wyśpiewanie przez uczestników liturgii modlitwy uwielbienia Boga za dzieło stworzenia.

W refrenie należy podkreślić słowa „**Imię Pana**”, ponieważ to w nich, zgodnie z rozumieniem imienia u Izraelitów, zawarta jest cała treść istoty Pana Boga. Imię ją opisuje¹³. W refrenie rozważanego psal-

¹² Por. Lekcjonarz mszalny, t. III, dz. cyt., s. 157.

¹³ Por. R. F u l l e r, *Imiona i nadawanie imion*, w: *Słownik Wiedzy Biblijnej*, Warszawa 1996, s. 243.

mu imię Jahwe wskazuje na Boga, który jest obecny w swoim ludzie poprzez akt stwórczy, poprzez konkretne działanie. Ten przedziwny **związek imienia Jahwe z Jego Bożym działaniem** jest tak silny, że zazwyczaj obok imienia Pańskiego pojawia się pozytywne stwierdzenie, w jaki sposób Bóg jest obecny wśród Izraela, w jaki sposób Nim kieruje¹⁴. W Księdze Wyjścia Jahwe przedstawia się Izraelowi: „Ja jestem Jahwe, twój Bóg, który wyprowadziłem Cię z Egiptu” (20, 2) Po tych wyjaśnieniach można dostrzec wyraźniej, dlaczego liturgiści dla rozważanego przez nas psalmu responsoryjnego, po czytaniu biblijnym o stworzeniu, mogli zastosować refren – **Jak jest przedziwne imię Twoje Panie**.

Jeżeli zaś czytania mszalne dobrano według określonej zasady, to niewątpliwie psalm responsoryjny, który nawiązuje bezpośrednio do pierwszego czytania i jest odpowiedzią ludu na wezwanie Boże w nim zawarte, staje się nicią, która łączy je z Ewangelią.

Oto tekst ewangeliczny z tego dnia: „Zebrali się u Niego faryzeusze i kilku uczonych w Piśmie, którzy przybyli z Jerozolimy. I zauważyli, że niektórzy z Jego uczniów brali posiłek nieczystymi, to znaczy nie obmytymi rękami [...] Zapytali Go więc faryzeusze i uczeni w Piśmie: dlaczego Twój uczniowie nie postępują według tradycji starszych, lecz jedzą nieczystymi rękami? Odpowiedział im:[...] Uchyliliście przykazanie Boże, a trzymacie się ludzkiej tradycji, [...] Mojżesz tak powiedział: Czcij ojca swego i matkę swoją, oraz: kto złorzeczy ojcu lub matce, niech śmiercią zginie. A wy mówicie: jeśli kto powie ojcu lub matce: Korban, to znaczy darem złożonym w ofierze jest to, co miało być wsparciem dla ciebie, to już nie pozwalacie mu nic uczynić dla ojca ni dla matki” (Mk 7,1-13).

Bóg jest nieskończenie dobry i wierny swemu przymierz. W rozmowie-sporze z faryzeuszami i uczonymi w Piśmie na temat tradycji Chrystus Pan wyjaśnia na czym polega ich obłuda. Oto uchylają Prawo Boże, zastępując je własną tradycją, wprowadzając tzw. ślub Korbanu¹⁵. Chrystus nie zgadza się z tym wyraźnie, bowiem postępowanie faryzeuszów jest sprzeczne z tym co Bóg zamierzył wobec człowieka i co mu ofiarował. Tym co przynosi człowiekowi radość, szczęście jest Prawo Boże przyjęte przez człowieka. W kontekście całej treści Liturgii Słowa, po analizie Ewangelii św. Marka 7,1-13, wydaje się, że bardzo stosownym jest jeszcze raz na zakończenie liturgii słowa powtórzyć zawołanie refrenu psalmowego – **Jak jest przedziwne imię Twoje Panie**.

¹⁴ Por. J. St. S y n o w i e c, *Na początku*, Warszawa 1987, s. 102.

¹⁵ Por. S. O. A b o g u n r i n, *Ewangelia według świętego Łukasza*, w: *Międzynarodowy komentarz do Pisma Świętego*, Warszawa 2000, s. 1257.

Psalm responsoryjny wiąże I czytanie, mówiące o stworzeniu i roli człowieka z treścią ewangelicznej perykopy przypominając, że powołanie człowieka, któremu Bóg poddał całe stworzenie, wymaga wiernego odczytania myśli Stwórcy i stosowania się do ustanowionych przez Niego praw. „Prawo Pana doskonałe – krzepi ducha [...] nakazy Pana słuszne – radują serce” (Ps 19). „Szczęśliwi, których droga nie-skalana, którzy postępują według Prawa Pańskiego[...] którzy nie czynią nieprawości, lecz kroczą Jego drogami [...] Pozwól mi zrozumieć drogę Twych postanowień...Drogę kłamstwa odwracaj ode mnie, daj mi zaś łaskę Twojego Prawa [...]” (Ps 119). Przeciwnością takiej postawy jest zachowanie faryzeuszów, stawiających na pierwszym miejscu ludzkie zwyczaje.

Tak zharmonizowany z czytaniem psalm pomaga wspólnie modlitewnej jednocząc ją, odkryć główne przesłanie Liturgii Słowa, oraz pełniąc najpierw w sposób bezpośredni funkcję kerygmatyczną.¹⁶ Z kolei tak pogłębione odczytanie Słowa Bożego rodzi we wspólnocie pełniejsze doświadczenie wiary i żarliwości religijnej, co z kolei można nazwać funkcją mistagogiczną.¹⁷ Zarówno funkcja kerygmatyczna, jak i mistagogiczna psalmu responsoryjnego sprawiają poczucie głębszej więzi i jedności wśród uczestników liturgii.

W tym jednak zakresie istotną rolę integrującą pełnią również muzyczne wartości psalmu responsoryjnego.

II. Integrująca funkcja psalmu responsoryjnego osiągnięta przez jego wartości muzyczne

Trudno jest dzisiaj dotrzeć do melodii, którymi posługiwano się przy wykonywaniu psalmów w synagogach. Pozostawione noty na temat melodii psalmu w ich tytułach są prawdopodobnie dodatkiem i nie pochodzą od Psalmisty. Są one owocem adaptacyjnym lub redakcyjnym, bazującym na dawnych przekazach.¹⁸ Dla nas są o tyle ważną informacją, iż stwierdzają, że psalmy od początku śpiewano. Melodie, o których czytamy w tytułach psalmów są niestety nieznane. Wśród licznych zapisków odnoszących się do melodii, na jaką winien być wykonany dany psalm możemy wymienić: „na melodię pieśni – Mut lab-

¹⁶ Por. B. N a d o l s k i, dz. cyt., s.143.

¹⁷ Por. R. P i e r s k a ł a, Psalm responsoryjny i jego funkcje, w: Anamnesis, 5(1998/99), s. 34n.

¹⁸ Por. L. S t a c h o w i a k (red), Wstęp do Starego Testamentu, Poznań 1990, s. 359.

ben" (Ps 9); „na modłę pieśni – Łania o świcie" (Ps 22); „na melodię – Lilie" (Ps 45); „na melodię – Alamoť" (Ps 46).¹⁹

Obok nieznannej melodii psalmów śpiewanych w synagodze, możemy jednak dotrzeć do innych czynników muzycznych, które są dla nas możliwe do określenia.

Muzyka psalmu responsoryjnego sięga swymi korzeniami zasad i reguł rządzących poezją hebrajską, przede wszystkim strofiki i rytmiczności. Od dawna były to elementy współtwórcze dzieła muzycznego. Rytmika²⁰, która w chorale gregoriańskim decyduje w dużej mierze o charakterze utworu, wyznaczając jego pulsację – metrum – wpływała niewątpliwie wspólnototwórczo na grupę modlitewną. Powtarzanie podobnych schematów zgłoskowych tworzyło klimat medytacji w śpiewanej poezji psalmów. Owa metryczność liryki starotestamentalnej była z kolei stymulowana szeregiem wyrażań i zwrotów, wzywających do wyśpiewania psalmicznej modlitwy. Przykładem mogą być słowa: „Śpiewajcie radośnie Bogu..., wzniescie pienia, uderzcie w bęben, niech zabrmi dźwięczna cytra i harfa! Zadmijcie w róg w dzień nowiu..." (Ps. 81); „będę Cię wysławiał przy wtórze harfy, Boże mój, będę opiewał wierność Twoją, będę Cię wielbił przy dźwiękach cytry" (Ps 71); „Dobrze jest słać Jahwe i śpiewać na cześć Imienia Twego, o Najwyższy, ... przy wtórze dziesięciostrunnej lutni i harfy, przy dźwiękach cytry..." (Ps. 92).

Dodatkowe znaczenie dla metryczności poezji hebrajskiej miała niewątpliwie także strofika²¹. Wydaje się, że większy wpływ wywierała ona wówczas, gdy psalm wykonywano w całości, bez skrótów. Pozwalała w ten sposób jeszcze bardziej modlącym się wejść w klimat śpiewanej modlitwy psalmów.

Przechodząc do przedstawienia roli czynników muzycznych psalmu responsoryjnego e liturgi, należy stwierdzić tu także, że nie potrafimy także dotrzeć do melodii psalmów responsoryjnych dawnej liturgii chrześcijańskiej. Jest to spowodowane brakiem starych gradu-

¹⁹ Por. M. P e t e r, *Wykład Pisma Świętego Starego Testamentu*, Poznań – Warszawa 1978, s. 311n. Autor opowiada się za hipotezą, że psalmy „...w świątyni recytowano na jednym tonie przy akompaniamencie harfy czy lutni”.

²⁰ Por. S. Ł a c h, *Księga Psalmów*, Poznań 1990, s. 57n. Autor opowiada się za opinią tych licznych uczonych, którzy powiadają, że rytm w poezji hebrajskiej polega jedynie na samej liczbie zgłosek akcentowanych i jest niezależny od zgłosek nieakcentowanych.

²¹ Por. tamże, s. 58. Autor przyjmuje stanowisko O. Eissfeldta, który strofę ujmuje jako kryterium metryczne, polegające na tym, iż dwa lub większa liczba wierszy psalmu powtarza się pod względem treści czy metrum (odpowiednia liczba akcentowanych i nieakcentowanych zgłosek), dwa lub więcej razy.

ałów, które zaginęły²², i jednocześnie tym, iż notacja muzyczna gregoriańska to czasy o wiele późniejsze. Pomimo licznych trudności w dostarczeniu do pierwotnych melodii psalmów responsoryjnych lub starych gradualów, możemy jednak na podstawie współczesnych psalmów zauważyć nowe w stosunku do muzyki hebrajskiej elementy muzyczne, w oddziaływaniu których dostrzegamy rolę integracyjną.

Chociaż w myślu *Graduale simplex* (zbioru śpiewów części zmiennych)²³, opuszczamy formułę inicjalną w psalmie responsoryjnym, to jednak jej funkcję z powodzeniem może przejąć refren psalmu. Dzieje się tak wówczas, gdy respons swoją melodią wprowadza do melodii zwrotki. Przedstawiając ten aspekt psalmu należałoby powiedzieć, że im większa panuje jedność między tonacją refrenu i strofy, tym doskonalszą osiągamy jedność muzyczną całego psalmu. Owa jedność refrenu i zwrotki przyczyni się z kolei do głębszego zespolenia ludzi, pozostających w dialogu z psalmistą. Nie trzeba w tym miejscu przekonywać, że nawet utwór jednogłosowy wykonywany przez grupę osób w tej samej tonacji ma większą wymowę jednoczącą, aniżeli ten sam utwór jednogłosowy wykonany np. w krótszych partiach, w różnych tonacjach. Widać przy tym wyraźnie, że tożsamość tonalna refrenu i zwrotki psalmu responsoryjnego posiada ogromne znaczenie dla wypowiedzi muzycznej psalmu w odniesieniu do jego roli integracyjnej.

Dalsza integracja wspólnoty dokonuje się przez określenie liczby strof poszczególnych psalmów oraz przez dobór odpowiedniego refrenu, potęgującego wypowiedź psalmu a także przez określenie metrum refrenu psalmowego²⁴. Te czynniki muzyczne nie są żywcem przeniesione z liryki starotestamentalnej na grunt psalmu responsoryjnego, lecz podlegały stopniowemu rozwojowi. W miarę upływu czasu przeniknęły one całą strukturę psalmu.

Poprzez wielokrotne wspólnotowe powtarzanie responsu, czyli refrenu w psalmie, potęguje się i podkreśla dialog człowieka z Bogiem, dokonujący się w Liturgii Słowa²⁵. A sam respons wspólnoty zyskuje miano wyśpiewanego – Amen – dla usłyszanego Słowa Bożego.

Należy przy tym zauważyć, że psalmy responsoryjne w ujęciu posoborowym zawierają przynajmniej kilka zwrotek-strof i tym samym

²² Por. B. N a d o l s k i, dz. cyt., s. 141nn.

²³ Por. I. P a w l a k, *Formy chóralu gregoriańskiego w polskojęzycznych obrzędach*, w: *Liturgia sacra*, 1/11 (1998), s. 80n.

²⁴ Por. J. Z a w i t k o w s k i, *Polska pieśń liturgiczna*, w: *Ateneum Kapłańskie* 72(1980), s. 240. Autor bardzo pozytywnie wypowiada się na temat zreformowanego refrenu psalmu, który tworzy 11 zgłosek.

²⁵ Por. KL nr 33; B. N a d o l s k i, dz. cyt., s. 141.

kilka responsów, co jeszcze bardziej pogłębia treść dialogu prowadzonego z Bogiem (I czytanie - psalm responsoryjny). A dialog człowieka z człowiekiem (psalmista wykonujący pierwszy, wzorcowy respons i strofy – wspólnota odpowiadająca wspólnym responsem) jest wspólnym wyrazem tego pierwotnego i podstawowego dialogu²⁶. Aby daną myśl zawartą w czytaniach pogłębić w postaci odpowiednio dobranych psalmów, prawodawstwo muzyczne Kościoła przypomina, by zamiast psalmu responsoryjnego nie wprowadzać żadnej pieśni ani też nie skracać strof.²⁷ Z tej też racji w liturgii współczesnej psalmy stosunkowo krótkie, np. jednozwrotkowe, występują bardzo rzadko.

Dalszym elementem struktury muzycznej psalmu responsoryjnego, integrującym wspólnotę, jest możliwość stosowania dużej liczby różnorodnych melodii psalmu. Mimo licznych trudności, które wręcz uniemożliwiają prace badawcze nad pierwotnym responsorialnym śpiewem psalmów w chrześcijaństwie, możliwe jest wskazanie źródeł, z których czerpią dzisiejsze melodie psalmów responsoryjnych.

Na podstawie analizy melodii poszczególnych psalmów responsoryjnych, funkcjonujących we współczesnych śpiewnikach liturgicznych, możnaby wskazać trzy źródła współczesnej melodyki psalmów:

- a) gregoriańskie tony psalmowe²⁸,
- b) pieśni ludowe²⁹,
- c) własne kompozycje³⁰.

Możliwość tworzenia nowych melodii powstała w związku ze zmianą struktury wersyfikacyjnej na zwrotkową po II Soborze Watykańskim. Wydaje się, że duże znaczenie integracyjne dla wspólnoty

²⁶ Por. St. C z e r w i k, *Celebracja Eucharystii zgodna z zasadami „Ogólnego wprowadzenia do Mszału Rzymskiego”*, w: *Anamnesis* 3(1998/99), s. 47.

²⁷ Por. Instrukcja Episkopatu Polski o muzyce liturgicznej po II Soborze Watykańskim z 8 XII 1979, nr 13, w: *Dokumenty duszpastersko – liturgiczne Episkopatu Polski (1966 – 1993)*, Lublin 1994, s. 290.

²⁸ Por. *Psalm responsoryjny oprac. przez J. Kosko w: J. S i e d l e c k i, Śpiewnik kościelny pod red. K. Mrowca, Kraków 1994*, s. 622. *Psalm responsoryjny oprac. przez J. Zawitkowskiego, w: Śpiewy międzykolekcyjne niedzielne i świąteczne, Kraków 1999*, s. 30.

²⁹ Por. *Psalm responsoryjny oprac. przez J. Kosko, w: J. Siedlecki, Śpiewnik kościelny, dz. cyt., s. 624. Ks. Pawlak ostro krytykuje wykorzystywanie melodii znanych pieśni do psalmu w swojej rozprawie - „Muzyka liturgiczna po Soborze Watykańskim II w świetle dokumentów Kościoła”*, s. 317. Ja podkreślam jedynie oddziaływanie wspólnototwórcze znanego fragmentu pieśni w psalmie i stwierdzam, że taka praktyka kompozytorska w polskich śpiewnikach istnieje i że istnieje ona także w liturgii.

³⁰ Por. *Psalm responsoryjny oprac. przez I. Pawlaka, w: Śpiewy międzykolekcyjne niedzielne i świąteczne, dz. cyt., s. 78; Psalm responsoryjny oprac. przez W. Kądziałę, tamże, s. 117.*

posiada w kontekście stosowania różnych melodii, np. respons, zaczerpnięty ze znanej pieśni ludowej i przeniesiony do melodii psalmu³¹. Poprzez wykonanie takiego responsu duch jedności we wspólnocie niewątpliwie umacnia się i wzrasta.

Znana melodia pieśni, włączona w psalm, z zasady scala wspólnotę modlitewną natychmiast, chociażby poprzez gremialne włączenie się do śpiewu, który pamiętamy. Należy tu dodać, że zapożyczenia te zaczerpnięte są ze śpiewów bardzo znanych i przez wspólnotę chętnie wykonywanych.

Także stosowanie określonych melodii dla psalmów w poszczególnych okresach roku liturgicznego, daje bogactwo możliwości dla wyśpiewania modlitwy o właściwym charakterze liturgicznym. Wśród tych, którzy ubogacili naszą liturgię licznymi przykładami melodii dla psalmów responsoryjnych są: Ks. Pawlak, Ks. Mrowiec, Ks. Bojasiński, Ks. Kądziela, Ks. Rogala, Ks. Bernat, Ks. Pasionek, Jerzy Kosko i inni. Dzięki tej mnogości struktur melodycznych psalmu, o różnym stopniu trudności, zamieszczonych we śpiewnikach, stały się one dostępne wykonawczo dla wszystkich wspólnot Kościoła. Godne podkreślenia jest to, że tworzenie nowych psalmów, jak się wydaje, uwzględnia dzisiaj w znacznej mierze percepcję słuchacza. Nie jest to wyłącznie podejście tradycyjne, z zachowaniem np. jednego tenora w zwrotce psalmu, jak to ma miejsce w psalmach skomponowanych na bazie gregoriańskich tonów³², ale uwzględnia ono większą dowolność kompozycyjną, stosując np. kilka tenorów w każdej ze zwrotek³³.

Należałoby też zauważyć, że na bazie tonów gregoriańskich, które są przykładem praktycznego wykorzystania podstawowych tonacji kościelnych, można nie tylko wejść we właściwy klimat chorału gregoriańskiego psalmu responsoryjnego, ale również integrować wspólnotę. Należy przypuszczać, że stosowanie dla zwrotek psalmu responsoryjnego jednego tenora jest zasadne z punktu widzenia jego integrującej roli. Jeżeli mówimy o jednej dominancie w chorale, to mamy na myśli przynajmniej fragment utworu, który stanowi pewną jedność. Stosowanie większej ilości tonacji we fragmentach chorału występuje

³¹ Por. Psalm responsoryjny oprac. przez J. Kosko, w: *Śpiewnik kościelny*, dz. cyt., s. 624.

³² Por. Psalm responsoryjny oprac. przez J. Kosko, w: *Śpiewnik kościelny*, dz. cyt., s. 622; Psalm responsoryjny oprac. przez J. Zawitkowskiego, w: *Śpiewy międzylekcyjne...*, dz. cyt., s. 30.

³³ Por. Psalm responsoryjny oprac. przez I. Pawlaka, w: *Śpiewy międzylekcyjne...*, dz. cyt., s. 78; Psalm responsoryjny oprac. przez W. Kądzielę, w: *Śpiewy międzylekcyjne...*, dz. cyt., s. 117.

wtedy, gdy w jego odbiorze chodzi o wyeksponowanie zmiany podmiotu wykonawczego lub piękna melodii. Jeżeli melodia i poprzednika i następnika w wersecie psalmu responsoryjnego ma spełniać – jak się wydaje – przede wszystkim rolę nośnika wobec Słowa Bożego, a więc rolę służebną, winna pomóc w jego odbiorze, to wydaje się stosowne użycie jednego tenoru dla całej zwrotki psalmu³⁴. Nie jest to jednak jedyny czynnik integrujący.

Współczesne psalmy responsoryjne traktują swobodnie kwestię tenoru w zwrotce psalmów. Pójście w kierunku mnożenia tenorów do dwóch czy czterech³⁵ w każdej zwrotce jest wyraźnym dążeniem ku „nowej melodii”, i odejściem od ścisłych zasad chorału.

Takie z kolei rozwiązanie – jak się wydaje – zakłada u odbiorców muzyki psalmicznej możliwość przyjęcia psalmicznego orędzia ubogaczonego szatą muzyczną.

Należałoby też wiele krytycznych słów wypowiedzieć na temat praktycznego wykonywania melodii psalmów, zwłaszcza tych, które zniekształcają treść Bożego psalmicznego orędzia. Muzyka ma bowiem być nośnikiem Słowa Bożego. Wszelkie zawilości sprawiają, że Słowo Boże schodzi na plan drugi, a pozostaje w sercu niewiele. Chodzi w tym miejscu o sprawę bardzo trudną do realizowania, bowiem przyczyna takiego stanu rzeczy tkwi w praktyce muzycznej konkretnych kościołów, gdzie „najważniejszą” osobą jest organista lub przygotowany przez niego psalterzysta, którzy próbują przemycić do recytatywu np. rytm synkopowany. Stąd też należy ciągle wracać do gregoriańskich zasad recytacji psalmów.

Dzięki metryczności, strofice oraz innym walorom muzycznym psalmu responsoryjnego, udział wspólnoty w sprawowaniu liturgii zyskuje nową dozę dynamizmu³⁶. Jego przejawem jest pełniejsze doświadczenie religijne uczestników liturgii. Idzie to po linii dyrektyw prawodawstwa liturgicznego Kościoła, które apeluje przede wszystkim o podejmowanie starań, by udział wiernych w aktach kultu był czynny i gorliwy³⁷.

³⁴ Por. Psalm respons. oprac. przez J. Kosko, w: *Śpiewnik kościelny*, dz. cyt., s. 622; Psalm respons. oprac. przez J. Zawitkowskiego, w: *Śpiewy międzylekcyjne...*, dz. cyt., s. 30.

³⁵ Por. Psalm respons. oprac. przez I. Pawłaka, w: *Śpiewy międzylekcyjne...*, dz. cyt., s. 78; Psalm respons. oprac. przez W. Kądziałę, w: *Śpiewy międzylekcyjne...*, dz. cyt., s. 117.

³⁶ Por. J. W a l o s z e k, *Biblijne podstawy muzyki sakralnej*, w: *Liturgia sacra*, 3-4(1995), s. 156.

³⁷ Por. KL nr 14. 27. 30. 33.

Mimo trudności w ukazaniu jednego, najważniejszego czynnika integracyjnego w strukturze psalmu responsoryjnego ze względu na różnorodność źródeł melodycznych, różnorodną praktykę kompozytorską oraz subiektywizm w odbiorze należy stwierdzić, że muzyka psalmów responsoryjnych winna być podporządkowana wszystkim kanonom muzyki liturgicznej³⁸. Wydaje się, że powinna ona spełniać te normy w większym jeszcze stopniu, ponieważ melodie psalmów responsoryjnych spełniają rolę służebną³⁹ wobec Słowa Bożego.

Zakończenie

Niniejszy artykuł był próbą ukazania integracyjnej roli psalmu responsoryjnego w Liturgii Słowa wobec wspólnoty.

Psalm responsoryjny jest nie tylko integralną⁴⁰ częścią Liturgii Słowa, ale spełnia ponadto funkcję integrującą w odniesieniu do wspólnoty modlitewnej. Tę funkcję psalmu responsoryjnego dostrzegamy między innymi w jego warstwie treściowej, w której dużą rolę odegrało zharmonizowanie treści psalmu z refrenem oraz z czytaniem biblijnym danego dnia. Harmonizacja psalmu z czytaniem wpłynęła na intensyfikację jego funkcji kerygmatycznej i mistagogicznej.

W warstwie muzycznej wielką rolę w tworzeniu integracyjnego charakteru psalmu odgrywa dziś przede wszystkim metrum, strofika a także stosowanie właściwych inwencji przy komponowaniu melodii, takich jak: a) zasada jedności tonalnej refrenu i zwrotki; b) komponowanie różnorodnych melodii psalmów z zastosowaniem do danego okresu roku liturgicznego; c) komponowanie psalmów na bazie gregoriańskich tonów psalmowych.

³⁸ Por. J. W a l o s z e k, *Teologia muzyki*, Opole 1997, s. 121nn. Jest tu mowa o trzech podstawowych kryteriach muzyki sakralnej, do których zaliczamy *sanctitas*, *perfectio* i *universitas*. Na podstawie analizy prawodawstwa kościelnego i sugestii muzyków, autor wskazuje, iż przez *sanctitas* należałoby rozumieć te gatunki muzyki, które wykluczają obszar świeckiej działalności człowieka np. film, teatr. *Perfectio* w muzyce sakralnej decyduje o tym, że nie ma ona nic wspólnego z kiczowatością formy i wykonania. Owa natomiast uniwersalność muzyki sakralnej po II Soborze Watykańskim, gdy Kościół otworzył swoje bramy dla różnych kultur, oznaczałaby unikanie ekstrawagancji, przesadnego subiektywizmu, skrajnego nowatorstwa.

³⁹ Por. KL nr 112.

⁴⁰ Por. Ogólne wprowadzenie do Mszału Rzymskiego, nr 36, dz. cyt., s. [25]

Wydaje się, że taka praktyka psalmu responsoryjnego, jako części obowiązkowej⁴¹, najstarszej i bardzo często dzisiaj śpiewanej w liturgii chrześcijańskiej, odpowiada aspiracjom osoby ludzkiej. Element treściowy i muzyczny psalmu responsoryjnego ubogaca bowiem zarówno sferę intelektualną i uczuciową w człowieku.

THE INTEGRATED CHARACTER OF THE RESPONSORIAL PSALM IN THE LITURGY OF THE WORD

SUMMARY

The article tried to show the integrate role of responsorial psalm in the Liturgy of the Word.

The responsorial psalm is one of the main part of the Liturgy of the Word and has also the function of reference to the prayer community. The function is observed in psalm's contents too, the harmonization of which with refrains and the biblical readings of the day has the great role and influence on the psalm's functions' intensification.

The metre, strophe and the usage of inventions for the melody's composition such as : a) tonal unity of refrain and verse; b) the composition of different psalm's melodies according to the period of the year; c) psalm's composition on the base of psalm's Gregorian tones, play the great role in the creation of integrate character of the psalm.

The responsorial psalm as the oldest obligatory part, which is used very often in Christian Liturgy, satisfies the people's aspirations and develops man's intellectual and emotional spheres.

⁴¹ Por. Instrukcja Episkopatu polski o muzyce liturgicznej po Soborze Watykańskim II z 1979 r., dz. cyt., s. 290.